

Tardor 2019*Traduir José Eduardo Agualusa, un autor angolès, del portuguès.*

Pere Comellas

1. La traducció també és, com tot, una feina col·lectiva

Davant de qualsevol premi important i prestigiós —i el Premi PEN Català de Traducció és totes dues coses— és lícit preguntar-se quines són les raons del jurat per fer la tria, sobretot si en aquesta tria hi entra un mateix. Per què jo? D'entre totes les traduccions publicades durant un any en català, i per sort en són moltes, no pot ser gens fàcil triar-ne un grapat, i finalment una, i declarar que són les millors. Segur que els criteris són molts, i fins i tot diria que hi entra en alguna mesura l'atzar (1), per més rigor i objectivitat que el jurat hi posi. Però no podem dubtar (i sobretot, quan ens toca de prop, no volem) que el primer de tots és la qualitat.

Seria molt complicat intentar establir què és una «bona traducció» en poques ratlles. Persones molt enteses hi han dedicat llargues reflexions, i no sempre n'han tret l'aigua clara. El que jo volia posar sobre la taula aquí no és això, sinó una altra qüestió: qui és el responsable d'una bona traducció? (o d'una de dolenta, tant se val). La pregunta sembla ridícula, i la resposta òbvia: el responsable és qui l'ha feta, la traductora o el traductor que la firma. Tanmateix, si un hi pensa, les coses es compliquen.

Quan estudiava biblioteconomia i vàiem els sistemes de catalogació de documents, sempre hi havia un apartat anomenat «menció de responsabilitat». És una etiqueta molt més àmplia que *autoria*. Inclou qualsevol actuació que es consideri rellevant en l'elaboració d'un document: autoria, és clar, però també edició, antologia, traducció, compilació... Fins aquí, tot normal: a cada contribució se li atribueix una funció determinada, i sovint l'existència del document depèn de diverses d'aquestes funcions coordinades. Ara bé: les tenim sempre en compte totes? Segur que no. De fet, fins fa poc temps era força normal ignorar justament la responsabilitat de la traducció, per exemple. Avui i aquí això s'ha corregit considerablement, però en canvi continuem ignorant gairebé sempre la responsabilitat de la

revisió o correcció —que pot ser una contribució decisiva—, que no se sol indicar ni en la catalogació ni en el document mateix. I això fa pensar quines altres responsabilitats oblidem...

Quan vaig rebre la nominació per al IV Premi PEN Català de Traducció vaig poder dir a en Miquel Saumell, corrector del llibre en qüestió: «Ens han nominat!». Un cop vaig saber que l'havia guanyat, vaig enviar un missatge a en José Eudardo Agualusa, l'autor: «Ganhamos!». Tots dos tenen un paper fonamental en el premi. El de l'autor se sol reconèixer: qui dubta que un bon llibre de partida té més opcions d'obtenir un premi de traducció que un de no tan bo? Teòricament es premia la traducció, no pas l'original, però aquest original hi pot tenir algun pes. Però, i la correcció? Molt més important encara, perquè parlem de qualitat. Una bona correcció converteix un text mediocre en un bon text, encara que quantitativament el percentatge de canvis sigui petit (que no sempre ho és). Això és com treure una taca d'uns pantalons: només en rentes un trosset molt petit, però la diferència qualitativa entre uns pantalons tacats i uns de nets és abismal!

No hi ha ningú més, que intervingui en una traducció? Que faci possible que guanyi un premi? L'editorial, segur. Ha triat el llibre (o ha acceptat una recomanació) i s'hi juga els calés. I el promociona (si el jurat no n'ha ni sentit a parlar, serà difícil que el premiï). Aquí, doncs, ja hi ha algú d'edició i algú de premsa. Res més? Doncs sí. Quan traduïm, fem servir un munt d'eines que fan possible la feina i en milloren la qualitat: d'entrada totes les lexicogràfiques (no som nosaltres qui fa els diccionaris de tota mena i en tots els formats, però els fem servir contínuament). Qui no ha trobat una fantàstica solució de traducció en un diccionari (monolingüe, de correspondències, de sinònims, especialitzat, d'on sigui)? O en un corpus textual? I si ho vas a mirar, tampoc no hem inventat Internet, ni hi hem ficat tot el que hi ha i que sovint resulta essencial per entendre adequadament el que traduïm. Ni hem inventat els ordinadors ni el múltiple programari que avui ens sembla essencial.

Tot això només per recordar que res del que fem, res del que som, és només responsabilitat nostra ni seria possible sense la comunitat. I és per això que, tot i que la nostra naturalesa ens impulsa a creure que tot allò que ens va bé ens ho mereixem —però que tot allò que ens va malament és mala sort o injustícia—, penso que és precisament de justícia no oblidar que som tant individus com

comunitat, per més que determinades línies de pensament, normalment per justificar privilegis, tinguin molt interès a fer-nos oblidar tot el que ens devem els uns als altres. No hi ha res, absolutament res, que no tingui alguna dimensió col·lectiva.

2. Traduir del portuguès una novel·la d'Angola

Sovint el món de la traducció i el de la recerca sobre la traducció viuen vides paral·leles. És una llàstima, perquè segur que ens aniria bé que els teòrics es fixessin més en la pràctica, i viceversa. Trobo que la reflexió sobre la traducció ens pot donar bones claus que ens ajudin a traduir millor, entre altres coses perquè ens ajuden a tenir més consciència de la complexitat del que fem, que no és precisament tan senzill com «repetir en una altra llengua el que diu un determinat text».

José Eduardo Agualusa és un dels autors més prestigiosos i reconeguts de la literatura feta per africans. I dels més populars. Agualusa és angolès, i Angola és una antiga colònia portuguesa que no va ser independent fins al 1975. A Angola s'hi parlen unes quantes llengües, però només n'hi ha una d'oficial, el portuguès. Tot i que en el dia a dia la majoria de les altres llengües històriques del territori encara són les més usades per una part important de la població, determinades funcions es fan gairebé exclusivament en portuguès, i això inclou la literatura escrita i publicada. Agualusa, a més, és d'una família d'arrels diverses i de llengua inicial portuguesa, i per tant, és del tot lògic que escrigui en aquesta llengua. Tant per trajectòria personal com per entorn sociolingüístic. I en aquest punt he de confessar una contradicció personal: d'una banda, com a defensor de la diversitat lingüística, em semblaria molt millor que a Angola els grans escriptors com Agualusa escrivissin en kimbundo (la llengua de la capital juntament amb el portuguès), o en umbundo (la llengua de la ciutat on va néixer aquest autor), o en kikongo, chokwe..., perquè això seria un símptoma de la vitalitat i de l'extensió de funcions d'aquestes llengües. Però aleshores jo no podria traduir les seves fantàstiques novel·les, i, per tant, trec profit personal del fet que faci servir la llengua colonial. D'aquí la part agredolça d'una feina apassionant i tan satisfactòria com traduir Agualusa.

Agualusa és angolès i sol escriure ficció centrada en Angola. I és en aquest punt que volia exemplificar breument els avantatges de la

reflexió. Fa molt de temps (en certa manera, segles) que la recerca sobre traducció planteja una dicotomia que pot tenir diferents formulacions a l'hora de traduir un text: l'acostem tant com podem al lector, de manera que no se li faci gens estrany, que s'oblidi que és una traducció (opció preferida per la majoria d'editorials), o bé el mantenim tan a prop de l'original com ens permetin els mecanismes de la llengua d'arribada, de manera que mantingui l'estranyesa que se suposa que sentim davant d'un text estranger? Això s'ha discutit del dret i del revés, com sap tothom que s'ha acostat a la traducció poc o molt, i una de les maneres d'anomenar aquests procediments és «domesticació» per al primer (el fem venir cap a casa) i «estrangerització» per al segon (el mantenim a l'estranger).

Aquesta qüestió, en el cas d'un autor africà, agafa un vessant especialment delicat. Com que molts dels qui han tractat aquesta dicotomia les darreres dècades ho fan des d'espais lingüístics dominants (anglòfon, francòfon...), moltes vegades aposten per una certa estrangerització, perquè la consideren l'opció més respectuosa amb l'alteritat. Domesticar seria apropiar-se de l'altre i esborrar-lo. Des d'aquesta perspectiva cal recordar constantment a qui llegeix una traducció que allò s'ha escrit en un marc cultural i lingüístic diferent, que no és «nostre», i és bo que ens exigeixi un esforç. Herder, al segle XVIII, deia que els francesos vestien i pentinaven Homer segons la moda francesa (perquè el traduïen segons les convencions textuais franceses de l'època), mentre que els alemanys estaven disposats a «fer el viatge amb el traductor si és que ens vol portar a Grècia i ensenyar-nos els tresors que ell mateix ha trobat». El primer Homer semblava un francès il·lustrat; el segon, un pagès de la Grècia antiga.

Tanmateix, l'altra cara de la voluntat de mantenir la distància, d'exigir l'esforç de comprendre l'altre i no de disfressar-lo perquè sembli nosaltres, és fer-lo encaixar en una alteritat que en realitat només és a la nostra imaginació. Ja no és preservar allò que té d'estranger, sinó exotitzar-lo, convertir-lo en una raresa d'exhibició, en un monstre en el sentit etimològic de la paraula, un monstre que encaixa amb la idea prèvia que nosaltres mateixos en teníem. I si parlem d'Àfrica (com si parlem del món àrab, com tan bé ens ho va explicar Edward Said), la quantitat d'estereotips, sovint caricaturescos, de prejudicis exotitzants que solem tenir és tan aclaparadora que pot tapar tranquil·lament qualsevol realitat. Així

doncs, quan traduïm literatura sobre Àfrica ens enfrontem a dos reptes que a vegades semblen contradictoris.

El primer és intentar reflectir un món geogràficament i culturalment llunyà. I en aquest sentit la tendència seria explotar tots els recursos possibles per recordar al lector que llegeix sobre Àfrica, sobre gent que parla diferent i que viu en un context molt diferent en molts sentits. Per tant, subratllar la distància cultural, no caure en la domesticació, no esborrar l'especificitat.

El segon és no caure en l'exotització. Ser capaços de generar prou empatia amb els personatges per comunicar l'essencial fons unitari de l'experiència humana. Per més diferents que siguin les cultures, els humans compartim prou per no només poder entendre l'altre, sinó també per ficar-nos en la seva pell: aquesta és una de les gràcies de la literatura, i crec que és una intenció important de la literatura d'Agualusa.

Aquest segon repte és, per mi, prioritari. Per això intentaria evitar, si m'hi trobés, utilitzar la paraula *tribu* o la paraula *poblat*. Perquè no sé veure què aporta dir que algú és de la tribu mukuval, quan mai no diria que algú altre és de la tribu aragonesa o la tribu vènetà. Com tampoc diria mai que vaig néixer en un poblat berguedà. He vist a vegades en traduccions del portuguès com se subratllen, sigui amb una nota al peu, un glossari o un manlleu no adaptat, determinats termes d'etimologia bantu molt consolidats i que els parlants ja fa molt de temps que no perceben com a manlleus. Així tot sona «més africà». Seria com si algú que tradueix del català a una llengua eslava, per exemple, mantingués en el text arabismes com *carxofa* o *magatzem* en original, i hi posés una nota amb la traducció a la llengua corresponent i una indicació que són termes d'origen àrab. Sembla prou clar que això tenyiria el text d'una flaire exòtica arabitzant que no es justifica gens ni mica!

La literatura hauria de permetre'ns entrar en altres mons, viure altres vides, ser altres persones, i per això és imprescindible certament respectar l'alteritat. No té gaire gràcia viatjar pel món i menjar sempre a l'hamburgueseria franquiciada. Però per poder entrar en altres mons no és raonable amagar-ne totes les portes, fer veure que aquests mons són tan diferents que ens són impenetrables, que la gent que els habita no són en bona part com nosaltres. Entenc que la traducció ha d'ensenyar aquestes portes, i alhora no cal que canviï

tot el paisatge que hi ha al darrere i encara menys que se l'inventi per satisfer l'expectativa que en teníem abans de començar.

Notes

1. Una certa doctrina autoajudesca insisteix molt en la idea que l'atzar no existeix, que tot depèn d'un mateix; així, quan un està malalt o queda sense feina o s'entrebanca, a sobre d'estar fotut també se n'ha de sentir culpable.